

ЭКОНОМИКА

ӘОЖ 624.092.331.762 4

Коптаева Г.П.

**АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ
АЙМАҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ
ТЕТІКТЕРІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ
ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ**

*В статье рассматривается
зарубежный опыт формирования и
регуляции специальной
экономической зоны.*

*In this article foreign experience formation
and regulation of a special economic zone is
considered.*

Арнайы экономикалық аймақ бұл – капиталды инвестициялау және экономиканы дамыту үшін жағдай туғызатын шетел және отандық кәсіпкерлерге ерекше экономикалық жеңілдіктері бар ұлттық - мемлекеттік шектелген аумақ бөлігі. Арнайы экономикалық аймақтар ішкі сауда, жалпы экономикалық, әлеуметтік және ғылыми-техникалық мәселелерді шешу үшін құрылады.

Арнайы экономикалық аймақты құру кезінде, біздің еліміз аумағындағы арнайы экономикалық аймақ, сонымен қатар ТМД және алыс шетел елдеріндегі АЭА-дың жұмыс тәжірибесі есепке алынады.

Арнайы экономикалық аймақ құрудың басты мақсаты – арнайы экономикалық аймақ аумағын игеру және жеделдетіп дамытуды қамтамасыз ету, қазіргі заманғы инфрақұрылымды жасау, әкімшілік және әлеуметтік-мәдени маңыздағы бірегей объектілер құрылысын салу, жабдықталған тұрғын үйлер салу, сонымен бірге Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік дамуына жағдай жасау болып табылады.

Сонымен қатар, арнайы экономикалық аймақ аумағы еркін кедендік режимі жүргізілетін аумақ ретінде қарастырылады. Шетелдік тауарларды еркін кеден аймағының кедендік режиміне орналастырған кезде импортталатын тауарларға акциз салуды қоспағанда кеден баждары мен салық салынбайды және тауарлар қауіпсіздігі жөніндегі талаптардан басқа тарифтік емес реттеу шаралары қолданылмайды [1].

АЭА аумағында инвесторлар үшін кеден және салық жеңілдігінен басқа да пайда бар. АЭА аумағындағы құрылыстың негізгі мақсаты бюджеттік қаржы есебінен аумақты инженерлік дайындау және инженерлік желілер мен жолдарды салу болып табылады.

Еліміздегі арнайы экономикалық аймақтардың басым бағытта дамуын Елбасы жыл сайынғы жолдауында да нақты серпінді тапсырмаларымен нықтап келеді. Қазақстан ТМД-дағы интеграциялық процестердің белсенді қатысушысы болып табылады. Ресей және Беларусьпен 2010 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген Кедендік одақ құру – бұл қазақстандық барлық интеграциялық бастамалардың серпінді қадамы.

Халықаралық тәжірибені зерделей келгенде, прогреске бастайтын бағыттың интеграция, білім, технологиялар алмасу, өзара сауда арқылы жүзеге асатынына тағы да көз жеткізіп, түйінді тұжырым жасауға болады. Қазақстанға бұл мәселе айрықша

өзекті, өйткені, аумағының үлкендігі жағынан әлемде тоғызыншы орын алатын, халқының саны баржоғы 16 миллионды құрайтын ел үшін іргелес жақын көршілерімен өзара тиімді қарым-қатынас жасаудың өзі тарихи жағынан айрықша маңызды екені шүбәсіз. Өзіміз үшін өткізу рыногын кеңейте отырып, біз бір мезгілде салауатты бәсекелестік орта жасаймыз, ал бұл баршаға мәлім, бизнестің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізі болып табылады.

Өртараптандыру жөніндегі жоспарымызды іске асыру үшін бір ғана мемлекеттік ресурстардың жеткілікті болатындығы ақиқат. Оның негізгі көзі шетелдік тікелей инвестициялар болуға тиіс. Бүгінде Президентіміздің күш-жігері арқасында Қытайдан, Оңтүстік Кореядан, Біріккен Араб Әмірліктерінен, сондай-ақ Франция, Италия, Ресей компанияларынан мөлшері 20 миллиард АҚШ долларынан астам инвестициялар тарту мәселесі шешілді.

Бұл ретте осы қаражаттың шикізаттық емес секторға берілетіндігін, индустриялық бағдарламаның, инфрақұрылымының және бірлескен кәсіпорындардың ондаған нысандары іске қосылатындығын атап айтқан орынды.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасына тікелей шетел инвестицияларын тарту арналарын кеңейту – арнайы экономикалық және индустриялық аймақтардың инвестициялық тартымдылығын арттыру және мемлекеттік-жеке меншік серіктестік тетіктерін дамыту арқылы жүзеге асырылады.

Атап айтқанда, арнайы экономикалық және индустриялық аймақтарды құру жедел экономикалық өсудің факторы болып табылады, оның халықаралық тауар айналымын жандандыру, инвестицияны жұмылдыру, экономикалық интеграция үдерістерін тереңдету есебінен жүзеге асырылатынын әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Сонымен қатар, қазақстандық арнайы экономикалық аймақтар мен индустриялық аймақтардың инвестициялық тартымдылығы қазіргі кезде жеткілікті дәрежеде жоғары емес, өйткені, олардың жұмыс істеу жағдайы инвесторлардың нақты қажеттері мен мүдделеріне әлі толық бағдарланбаған.

Әлемдік экономикада 60-жылдардан бастап, арнайы аймақтардың дамуы бойынша біршама тәжірибелердің жинақталғаны байқалады. Көп мемлекеттерде аймақтардың бірнеше түрі қалыптасып, даму үстінде, солардың кейбір түрлерін атап кететін болсақ: *арнайы сауда аймағы (арнайы кеден аймағы, арнайы порттар, транзиттік) – ұлттық кедендік территориядан алыс орналасқан ықшам территориялық құрылым; өнеркәсіптік сауда және ғылыми-өндірістік (импортқа және экспортқа бағытталған, оффшорлы) аймақтар – арнайы кедендік, фискальдық және қаржылық жеңілдіктері бар және әр түрлі режимдердің үйлесімін пайдаланатын аймақ болып табылады; инновациялық (технополистер, өнеркәсіптік және ғылыми парктер) аймақтар – бірыңғай фискальды және қаржылық жеңілдіктер жүйесін қолданатын ұлттық және/немесе шетелдің зерттеу, жобалық, ғылыми-өндірістік фирмаларын шоғырландырады; кешенді аймақтар (арнайы кәсіпкерлік аймақ, арнайы және айрықша аймақ, айрықша режимдегі территориялар).*

Көптеген мемлекеттерде өнеркәсіптік, технологиялық парктер, кәсіпкерлік аймақтар оффшорлы компаниялар, сауда және өнеркәсіп түріндегі арнайы кедендік территориялар құрылған. Технопарктердің әлемдік экономикада кеңінен орын алып отырғандығы белгілі, мәселен олардың саны 700-ден асады, соның ішінде АҚШ-та - 140, Қытайда – 130.

Арнайы экономикалық аймақтардың жіктелуінде өнеркәсіптік өңдеу аймағының орын алып, оның құрамын - импорт алмастыру аймағы, экспорт алмастыру және экспорт-импорт алмастыру аймақтары болып бөлінеді. Бұл аймақтардың кеңінен тараған түрі 70-80 жылдары техникалық-өндіру аймақтары ретінде қызмет атқарған. АҚШ-та кездейсоқ жағдайлармен стихиялы түрде қалыптасса, Жапония мен Қытайда - ірі ғылыми орталықтардың құрамында мемлекеттің тікелей қолдауымен арнайы құрылып отырған.

Арнайы экономикалық аймақтардың құрылуы экономикалық дамудың нақтылы бір мәселесіне, ерекше міндетін орындауға бағытталуы тиіс. Бұл экономикалық дамудың міндеттерін орындаудағы арнайы экономикалық аймақтың сәйкес үлгісінің құрылуын талап етеді [2].

АҚШ-тағы арнайы экономикалық аймақтардың автокөлік саласының жедел қалыптасып дамуымен байланысты 1934 жылдардан дами бастаған. АҚШ-қа кіретін импорттық құрамдас бөлшектердің тарифін төмендету мақсатында сыртқы сауда аймағы құрылды. Олардың саны қазіргі таңда 200-ден асады. Бұл аймақтардың сыртқы экономикалық аймақтың дамуына, АҚШ-тың халықаралық саладағы үлесін арттыруға зор ықпалын тигізді.

АҚШ-та кәсіпкерлік аймақтар және технологиялық парктер жақсы дамыған. Соның ішінде кәсіпкерлік аймақ 1980 жылдардан қызмет атқарып келе жатыр. Оның мақсаты ішкі аумақтың дамуына

ықпалын тигізуге және депрессивті аудандардағы шағын және орта бизнестің дамуына әсерін тигізу, өмір деңгейін жоғарылату. Осы аймақтардағы қаржылық, салықтық жеңілдіктердің тұрақты орын алып, әлеуметтік тиімділігі жоғары болғандығын куәландырады.

Арнайы экономикалық аймақтардың тиімді қызметі америка экономикасына тиімді жағымен әсерін тигізді.

Жапонияның арнайы экономикалық аймақтарының дамуының 2 нұсқасы бар. Бұл 1980 жылдары қалалардың және оған шектеліп жатқан аудандардағы жоғары технологиялы салалардың, ғылыми-зерттеу институттары шоғырланған технополистер. Басты мақсаты - орталықтағы өнеркәсіп объектілерін шет аудандарға бағыттап, өнеркәсіпті ғылыми ауқымды және энергия үнемдеу сипатына бағдарлау, ғылыми зерттеу жұмыстарын жаһандану болып табылады.

Екінші нұсқасы импорттың даму аймағы - теңіз және әуе порттарындағы аудандарда экспорттық тауарлардың шоғырлануын ынталандыру көзделген. Бұл өз алдына тасымалдау шығындарын төмендетуге ықпалын тигізеді. Импортталған жүктерді өңдейтін компанияларға төмен пайызда займдар беріледі [3].

Ирландияда "Шеннон" арнайы экономикалық аймағы қызмет атқарады. Бұл аймақтың туризм мен баж салығынан босатылған және сауданы дамытуға бағытталған. Бұл аймақтағы қатысушылардың барлығы салықтық жеңілдіктерге, өндірістік ғимараттар мен жерге арендалық төлемдерге шегерімдерге ие болып отыр.

Қытайда 5 айырықша экономикалық аудандар қызмет атақарады: Шэньчжэнь, Сямэнь, Чжухай, Хай-нань, Шанью. Бұл аймақтарда кедендік және салықтық жеңілдіктер бар, 15%-к табысқа салынатын салық, 10 жыл мерзімде жүзеге асырылатын жобаларға 2 жыл салық салымдары жүрмейді. Шет елге ақша қаражаттарын аударуға жеңілдіктер ескерілген. Шет елдің инвесторлары қытай кәсіпорындарына пайдасының белгілі бір бөлігін қайта инвестициялау кезінде табысқа салынатын салықтан босатылады. Егер өнімнің 70%-ы экспортталған болса, табысқа салынатын салыққа 10 %-дық шегерім беріледі. Аймаққа қытысушалар жабдықтарды импорттаған жағдайда баж салығынан босатылады.

Қытайдың айрықша экономикалық аймақтарының дамуы айырықша аудандарда дамыған инфрақұрылымдардың құрылуымен сипатталады. Сол себептен әлемнің ірі инвесторлары тартылады, бірақ 80%-ға жуық шығындарды мемлекет бюджеттен қаржыландырылған.

Арнайы экономикалық аймақтардың шетелдерде даму тәжірибесін ескеру арқылы отандық арнайы экономикалық аймақтардың дамуы келесідей болды. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес 1996жылы 26 қаңтардағы "Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақ туралы" Заңы қабылданған. Арнайы экономикалық аймаққа кіретін резиденттердің табысына түсетін салық ставкасы төмен мөлшерде болды (жалпы ұлттық ставка 30%-бен салыстырғанда 20%-ға дейін төмен). Арнайы экономикалық аймақтың бюджет жалпы табысының тұрақты нормативті бөлінісімен өзара байланыста болған.

1996-2000 жылдар аралығында 4 арнайы экономикалық аймақтардың қызмет атқарғаны белгілі, олар: Ақмола, Лисаковск, Жәйрем-Атасу, Қызылорда.

Аталған арнайы экономикалық аймақтарда өндіріс пен өңдеу саласын дамыту мақсатында жабдықтарды, шикізат пен материалдарды кіргізгені үшін баж салығынан босатылады, сонымен қатар, аймақтағы өндірілген және өңделген өнімді шығару кезінде баж салығы жүрмейді.

Қазақстандағы қызмет атқарған арнайы экономикалық аймақтағы кәсіпорындардың 1996-1998 жылдар аралығында аймақтық экономиканың экспорттық әлеуеті ұлғаймаған, технологиялық деңгейі төмен, өңдеу өнеркәсібі мен ғылыми ауқымды саланың дамуы байқалмады.

Осы жағдайдың туындау себебі отандық арнайы экономикалық аймақтардың құрылу мақсатының көптігі мен әр түрлілігі, арнайы экономикалық аймақтың нақтылы басты мақсатының жоқтығы және макроэкономикалық міндеттерді орындау мақсатына жету үшін аймақ қызметінің механизмі толық нақтыланбаған.

Сонымен қатар, арнайы экономикалық аймақтардың теориялық және әдістемелік зерттеуінің жетіспеушілігі, территориядағы экономикалық әлеуеттің құрамдас бөліктерінің терең талданбауынан және сол территориядағы әлеуетті шетелдің инвесторларының мүддесін ескермеу себептерінен арнайы экономикалық аймақтар құрылған.

Көліктік-географиялық тұрғыда Ақмола арнайы экономикалық аймағы орынды болған. Ал Қызылорда арнайы экономикалық аймағының дамуына кедергі болған көліктік-коммуникация және энергетикалық инфрақұрылымның жоқтығы [4].

Қазақстанның арнайы экономикалық аймақтарының қызметін талдау барысында арнайы құрылған аймақ тек шағын бизнестің, сауда-делдалдық қызметтің дамуына, жалпы жұмысбастылықтың өсуіне ықпалын тигізеді, ал экспорттық әлеуеттің дамуын ынталандыруға, технологиялық базаның жандануына, жалпы ішкі өнім құрылымындағы дайын өнім үлесінің ұлғайуына, бәсекелестік қабілеттілігі мен ғылыми ауқымдылығының жоғарылауына әсерін тигізбейді.

Арнайы экономикалық аймақтардың шетелдік тәжірибесі мен отандық даму тарихы келесідей қорытынды беріп отыр. Жеке арнайы аймақтардың нақтылы мақсаттарының, ерекшеліктерінің белгілі болып жіктеліну сипатымен айқындалуы керек. Ұлттық мүдденің дамуы мен әлеуетті инвесторлардың мүдделерінің сәйкес келуі, экспорттың дамуына көліктік-географиялық және басқада алғышарттардың орын алуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. - М.: Дело, 1992. -380с.
2. Кэмпбелл Р., Макконнелл, Стэнли Л.Брю. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. Т.1, -Таллин, 1993. -251с.
3. Маконелл К.Р., Бюро С.П. Экономикс. М.: Менеджер, 1993. 176с.
4. Алдияров С., Байзаков А. О применении экономического метода кластерного анализа в горнометаллургическом комплексе Казахстана // Транзитная экономика, 2005. - №3. -С. 5-18
5. Алдашов Б.А. «Кластерность» - доминирующий принцип региональной экономической политики. // Индустрия Казахстана, №6, 2005. - С. 16-18